

Національно-патріотична підготовка особового складу Збройних Сил України

Про книгу

В основу системи національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації. Важливу роль у просвітницькій діяльності посідає відновлення історичної пам'яті про тривалі державницькі традиції України. У навчальному посібнику матеріали подано відповідно до тематики національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України. Головне призначення збірника — сприяння забезпеченню належного рівня національно-патріотичної підготовки з особовим складом у сучасних умовах діяльності Збройних Сил України

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНИХ
ПРОБЛЕМ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНО-
ПАТРІОТИЧНА
ПІДГОТОВКА
ОСОБОВОГО СКЛАДУ
ЗБРОЙНИХ СИЛ
УКРАЇНИ**

**НАВЧАЛЬНИЙ
ПОСІБНИК**

Видавничий дім
«С К І Ф»
Київ - 2023

УДК 355.1
Н 35

**Національно-патріотична підготовка особового складу Збройних Сил
Н 35 України** / М. В. Герасименко, В. В. Мараєва, О. А. Мацагор та ін. / За заг. ред.
Н. А. Агаєва. — Київ: Вид. дім «СКІФ», 2023. —180 с.

ISBN 978-966-370-903-1

В основу системи національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації. Важливу роль у просвітницькій діяльності посідає відновлення історичної пам'яті про тривалі державницькі традиції України.

У навчальному посібнику матеріали подано відповідно до тематики національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України.

Головне призначення збірника — сприяння забезпеченню належного рівня національно-патріотичної підготовки з особовим складом у сучасних умовах діяльності Збройних Сил України.

ISBN 978-966-370-903-1

Зміст

Вступ.....	5
<i>Тема 1. Російсько-українські війни ХХ–ХХІ ст.: від Леніна до Путіна.....</i>	6
<i>Тема 2. Бій під Крутами – символ героїзму та жертвовності у боротьбі за незалежну Україну.....</i>	21
<i>Тема 3. Донбас та Крим на перехресті історії: російські міфи та українська реальність.....</i>	25
<i>Тема 4. Партнерство заради миру: НАТО 1949 – 2017 рр. ....</i>	29
<i>Тема 5. Воєнно-політична та державотворча діяльність Гетьмана Павла Скоропадського (до 145-річчя від дня народження).....</i>	34
<i>Тема 6. Карпатська Україна – визначна подія в історії українського державотворення. “Карпатська Січ”у боротьбі проти фашистської агресії (жовтень 1938 – березень 1939 рр.) ....</i>	39
<i>Тема 7. Історія Військово-Морського Флоту УНР та Української держави. До 100-річчя підняття українських прапорів на кораблях Чорноморського флоту (29.04.1918) та формування української морської піхоти (23.05.1918) ....</i>	44
<i>Тема 8. Петро Болбочан – полководець армії УНР та похід на Крим у 1918 році (до 100-річчя походу Петра Болбочана на Крим) ....</i>	53
<i>Тема 9. Між нацизмом та комунізмом: Україна та українці у горнилі Другої світової війни.....</i>	61
<i>Тема 10. Державні кордони та етнічні межі України: минуле та сьогодення.....</i>	68
<i>Тема 11. “Через шаблю маємо право”: козацьке військо та його воєнне мистецтво у національно-визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького (до 370-річчя від початку Хмельниччини).....</i>	76
<i>Тема 12. Історія розвитку конституційного процесу в Україні (до 22-ї річниці прийняття Конституції України).....</i>	81
<i>Тема 13. Роль християнства у становленні української державності (до 1030-річчя хрещення Русі).....</i>	89
<i>Тема 14. Українська Галицька Армія – героїчна сторінка боротьби українського народу за незалежність своєї держави.....</i>	97

<i>Тема 15. Україна на шляху соціально-економічних перетворень (2014 – 2018 рр.): досягнення та перспективи (до 27-ї річниці проголошення незалежності України).....</i>	103
<i>Тема 16. Честь української зброї: генерал Марко Безручко і героїчна оборона Замостя (до 98-ї річниці українсько-польського військового союзу).....</i>	112
<i>Тема 17. Кривава осінь 1943-го: звитяга та жертовність українців у битві за Дніпро (до 75-річчя битви за Дніпро).....</i>	117
<i>Тема 18. Українсько-польсько-литовський союз як відсіч російській загарбницькій політиці (до 360-річчя укладання Гадяцького трактату).....</i>	122
<i>Тема 19. Під знаком Покрови: історичні традиції українського війська (до Дня захисника України).....</i>	127
<i>Тема 20. Сучасні герої. Мужність, героїзм та самопожертва українських військовослужбовців під час виконання службових обов'язків.....</i>	132
<i>Тема 21. Кривавий рахунок Кремля: гібридні війни СРСР та Росії ХХ–ХХІ ст. ....</i>	142
<i>Тема 22. Західно-Українська Народна Республіка як видатна історична сторінка українського державотворення.....</i>	151
<i>Тема 23. Торжество та велич української зброї (до 400-річчя походу Петра Сагайдачного на Москву).....</i>	155
<i>Тема 24. Збройні Сили України – гарант суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України (до Дня Збройних Сил України).....</i>	162
<i>Додаток. Визначні дати 2018 року.....</i>	168
<i>Література .....</i>	171

В с т у п

Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку на планеті. У сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокomпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

В основу системи національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації. Важливу роль у просвітницькій діяльності посідає відновлення історичної пам'яті про тривалі державницькі традиції України. Серед них Київська Русь, Велике князівство Литовське, Військо Запорозьке, Гетьманщина, Українська Народна Республіка, Гетьманат Павла Скоропадського, Західно-Українська Народна Республіка, Карпатська Україна та інші українські визвольні проекти. На особливу увагу заслуговує формування української політичної культури в часи Речі Посполитої та Австро-Угорщини, нове осмислення ролі Кримського Ханату як держави кримськотатарського народу, включно з тривалим воєнним протистоянням і плідною військовою та культурною співпрацею. Особливого значення набуває ознайомлення з історією героїчної боротьби українського народу за державну незалежність протягом свого історичного шляху, зокрема у XX–XXI століттях це ОУН, УПА, дисидентський рух, студентська Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція Гідності, протистояння російській агресії на Сході України.

Разом із тим, національно-патріотичне виховання не повинно прищеплювати ідеї культурного імперіалізму, тобто способу споглядання світу лише очима власної культури. За основу покладемо ідею об'єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбаннями, забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток. Українська держава заперечує будь-які форми дискримінації, підтримуючи всі мови і культури, що зазнали такої дискримінації в періоди колоніальної залежності України.

У навчальному посібнику матеріали подано відповідно до тематики національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України на 2018 навчальний рік. Головне призначення збірника – сприяння забезпеченню належного рівня національно-патріотичної підготовки з особовим складом у сучасних умовах діяльності Збройних Сил України.

Тема 1. Російсько-українські війни ХХ–ХХІ ст.: від Леніна до Путіна

Події 25–26 жовтня 1917 року в Петрограді, змусили Українську Центральну Раду (УЦР) негайно створити Комітет по охороні революції в Україні. 27 жовтня Генеральний Секретаріат виступив з відозвою “До всіх громадян України”, в якій заявляв, що буде рішуче протистояти будь-яким спробам підтримки більшовицького перевороту на місцях. Після жовтневого перевороту у Петрограді Українська Центральна Рада, як крайовий національний уряд, не визнала більшовицького режиму: “Українська Центральна Рада висловлюється проти повстання в Петрограді й енергійно боротиметься з усякими спробами підтримки бунту в Україні”. Ця відозва загострила відносини між Центральною Радою та більшовиками. Відтак, на початок листопада 1917 року у Києві діяли три сили: Центральна Рада та Генеральний Секретаріат; Рада робітничих і селянських депутатів під проводом більшовиків; прибічники Тимчасового уряду – фактично російські сили ворожі й українцям, і більшовикам, що згурпувалися навколо штабу Київського військового округу (КВО) (близько 10 тис. озброєних осіб). Більшовики мали 6 тис. озброєних вояків. Центральна Рада мала у своєму розпорядженні близько 8 тис. озброєних прихильників.

29 жовтня 1917 року більшовики розпочали у Києві збройне повстання. У збройному протистоянні між військами КВО та більшовиками УЦР зайняла позицію нейтралітету, що врешті призвела до поразки військ округу. Після перемоги більшовицького повстання у місті склалося своєрідне двовладдя: місто одночасно контролювалось військами Центральної Ради і більшовиками. Спеціальна комісія виробила угоду, згідно якої війська КВО виводилися з міста, а охорона Києва передавалася військам Центральної Ради.

УЦР вела підготовку до проведення Українських Установчих зборів, які мали б констатувати новий суспільно-політичний та економічний устрій України. Дії більшовиків, орієнтовані на проведення Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів та створення за російським зразком Центрального виконавчого комітету (ЦВК) Рад України, де б більшість належала більшовикам, Керівництво Української Центральної Ради вбачало небезпечним для України. 6 листопада 1917 року на засіданні Малої Ради було проголошено Третій Універсал, яким на українських етнічних землях проголошувалася Українська Народна Республіка (УНР). У цілому Третій Універсал став значним історичним актом: після 250 років неволі український народ офіційно задекларував відродження власної держави.

Відповідно до Універсалу, верховним законодавчим органом УНР залишалась Українська Центральна Рада, до складу якої входили і представники національних меншин України. Вищим виконавчим органом був Генеральний Секретаріат. Було визначено державні кордони УНР, які охоплювали 9 губерній: Київську, Волинську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську (без Криму). Приєднання інших земель, де українське населення становило більшість (Холмщина, частина

Курської, Воронежської губерній), мало відбутися згідно з волею їх мешканців. Центральна Рада встановила дружні відносини з крайовим урядом Дону, який відмовився визнати радянську владу, і дозволила козачим частинам безперешкодно повертатися зі зброєю з фронту додо му через українські землі. Водночас, Центральна Рада відмовилася пропускати через Україну на Дон червоногвардійські загони більшовиків і віддані їм військові частини.

У містах України при Радах робітничих і солдатських депутатів більшовики створювали революційні або ж військово-революційні комітети (ВРК). Більшовицькі комітети спиралися на збільшовичені й розагітовані військові частини, а також на загони червоної гвардії. Більшовики прагнули підпорядкувати собі війська Південно-Західного фронту російської армії, що розташовувалися на землях Правобережної України. Створювані на фронті військово-революційні комітети намагалися перебрати на себе командні функції й усіляко протидіяли діяльності українських військових організацій. Лише у деяких містах Донбасу більшовикам вдалося взяти гору і проголосити там радянську владу. Однак, спроби більшовиків захопити владу в містах України не мали успіху через протидію Центральної Ради. За результатами виборів до Установчих Зборів, що відбулися наприкінці листопада 1917 року, перевагу мали українські політичні партії – майже 75 % голосів, а більшовики отримали лише 10 %. Але, незважаючи на це, більшовики багато уваги приділяли пропаганді, що поступово підвищувало їх вплив у суспільстві. Сприяла цьому і нерішучість Центральної Ради у головних питаннях – аграрному, військовому та справі закінчення війни.

На початку грудня 1917 року Центральна Рада проголосила об'єднання Південно-Західного та Румунського фронтів, що проходили територією України і значна частина військ яких уже була українізована, – у єдиний Український фронт, підпорядкований лише уряду УНР. Утворення Українського фронту викликало серйозне невдоволення більшовицької верхівки, яка надзвичайно ревниво сприймала все, що становило загрозу поширенню її впливу в армії. Не виправдав сподівань більшовиків на зміну влади і Всеукраїнський з'їзд рад, який ухвалив резолюцію про підтримку Центральної Ради. І хоча спроби більшовиків захопити владу в Україні були успішно нейтралізовані, стало зрозумілим, що конфлікт з більшовицьким Раднаркомом неминучий. Саме тому генеральний секретар військових справ (військовий міністр) УНР Симон Петлюра ще з листопада 1917 року намагався перевести до України українізовані військові частини та з'єднання з різних куточків Росії. Проте зосередити ці війська для оборони України не вдалося – більшовицьке керівництво й військова влада блокували усі спроби вивести українські частини на батьківщину. На підконтрольних більшовикам землях почалося роззброєння українізованих військових формувань. Розгорталися репресії проти командного складу та членів українських військових рад.

Певним каталізатором подій наприкінці 1917 року став Маніфест Ради Народних Комісарів (РНК) до українського народу з ультимативними вимогами

до Центральної Ради. У разі відхилення ультиматуму РНК оголошував Центральну Раду “у стані відкритої війни проти радянської влади в Росії і в Україні”. 5 грудня Генеральний Секретаріат УНР рішуче відхилив усі пункти ультиматуму “і всякі намагання народних комісарів вмішуватись в справу упорядкування державного й політичного життя в Українській Народній Республіці”. Раднарком ухвалив вважати Українську Центральну Раду в стані війни з радянською Росією – фактично Україні було оголошено війну. 10 грудня 1917 року верховний головнокомандувач більшовик М. Криленко віддав наказ про наступ на Україну. 11–12 грудня у Харкові відбувся альтернативний Всеукраїнський з'їзд робітничих, солдатських і селянських депутатів (200 делегатів від 89 рад), який проголосив встановлення радянської влади в УНР та обрав ЦВК рад України. Рішення харківського з'їзду рад були визнані радянською Росією, а протистояння в Україні – оголошено внутрішнім конфліктом.

В Україні постали два керівних осередки: Генеральний Секретаріат з Центральною Радою в Києві та “Народний Секретаріат” у Харкові. Народний Секретаріат визнав Україну федеративною частиною Росії, скасував усі закони Центральної Ради і поширив на її території декрети РНК радянської Росії. “Народний Секретаріат”, від імені якого більшовики збиралися вести боротьбу проти Центральної Ради, мав у своєму розпорядженні в Україні досить значні військові сили. Так, лише більшовицька червона гвардія у містах України налічувала до 50 тисяч осіб. Чисельність революційних військ на Південно-Західному й Румунському фронтах, які підтримували більшовиків, за різними даними, сягала 50–70 тисяч бійців. Для організації інтервенції радянська Росія надавала значну допомогу місцевим Радам й більшовицьким партосередкам в Україні: лише в грудні 1917 року – січні 1918 року з Росії надійшло понад 70 тисяч рушниць, 2,8 тисяч кулеметів, багато іншого озброєння й військового майна. Центральна Рада припустилася грубих прорахунків під час організації оборони країни. Генеральним секретарем військових справ був призначений революційний теоретик й один з лідерів української соціал-демократії М. Порш, який погано розумівся на військовій справі. Внаслідок незгоди з політикою Центральної Ради, зокрема в галузі військового будівництва, подав у відставку командир 1-го Українського корпусу генерал Павло Скоропадський.

Більшовицькі війська 25 грудня розпочали загальний наступ. Безпосереднє командування червоногвардійськими загонами (близько 10–15 тис. осіб), що діяли проти України здійснював колишній полковник царської армії М. Муравйов. Розташовані в Україні військові частини Центральної Ради мали у своєму складі близько 70 тисяч вояків, але Український уряд не мав дисциплінованого, готового до будь-яких бойових дій війська. Доволі швидко більшовики захоплювали українські міста: 26 грудня – Харків; наприкінці грудня – Чернігів; 9 січня 1918 року – Катеринослав; 19 – Глухів; 20 – Полтава; 26 січня – Конотоп, а 27 – Бахмач. Найгіршим було те, що більшовикам

не потребувало значних зусиль здобувати міста, особливо промислово розвинені, де вони знаходили прихильників серед робітників і молоді.

9 січня 1918 року Центральна Рада видала IV Універсал, який проголосив УНР незалежною, вільною суверенною державою українського народу. IV Універсал було проголошено в період переговорів у Бресті і коли значна частина України була зайнята більшовицькими військами.

Усі московські групи зосередилися у Бахмачі, який став вихідним пунктом наступу на Київ. 29 січня 1918 року під станцією Крути курсанти військової школи, підрозділ Вільного Козацтва і відділ студентів київського Допоміжного куреня – загалом 420 осіб, які були озброєні рушницями, десятком кулеметів і однією гарматою на залізничній платформі, зустрілися з більшовицькими військами. На Крути наступали військові формування чисельністю в 5600 осіб. Сили були надто нерівні, втім, своє завдання українські вояки виконали, затримавши на декілька днів радянські війська, що наступали на столицю. Київ опинився майже в колі ворожих сил. Основними силами Центральної Ради були Вільне Козацтво (очільник М. Ковенко), Гайдамацький Кіш Слобідської України (отаман С. Петлюра) та Куринь Січових Стрільців (командир – Є. Коновалець). У Києві більшовики організували збройний виступ робітників і службовців заводу “Арсенал”, залізничних майстерень і Південноросійського заводу. Після п’ятиденного артилерійського обстрілу 9 лютого 1918 року війська М. Муравйова зайняли Київ, а 11 лютого була проголошена Українська Робітничо-Селянська Республіка. До Києва з Харкова переїхав Народний Секретаріат.

9 лютого 1918 року було підписано Берестейський мир. У числі додаткових умов Берестейського договору була збройна допомога Українській Республіці для боротьби з більшовиками. 2 березня 1918 року Український Уряд повернувся до Києва, а 3 березня до нього прибули німецькі війська. Україна була поділена на райони окупації німецькими та австро-угорськими військами. Під тиском військ УНР та окупаційних військ більшовики залишили Україну. Спроба більшовиків поширити радянську владу на територію України на початку 1918 року виявилася невдалою.

День 29 квітня 1918 року став останнім у діяльності Центральної Ради, яка без бою здала владу в руки Гетьмана П. Скоропадського. За часів Гетьманської держави більшовики не гаяли часу. Існували всі підстави вважати, що більшовики планують установити в Україні своє панування: з цією метою протягом усіх літніх та осінніх місяців 1918 року вони розгортали свої війська на кордоні для подальшого наступу на Україну, очікуючи лише сприятливого моменту для такого нападу. 17 листопада було створено Реввійськраду групи військ Курського напрямку, перетвореної незабаром в Український фронт, яка здійснювала безпосереднє керівництво операціями на українській землі. Водночас, у середині держави формували псевдоукраїнський більшовицький уряд – Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, про створення якого було оголошено 28 листопада. Наступного дня було надруковано маніфест

Українського радянського уряду, в якому проголошувалося скасування влади П. Скоропадського (через два тижні після того, як це задекларувала Директорія); відновлення влади Рад; передача робітникам фабрик, заводів і селянам землі.

14 грудня 1918 року Гетьман П. Скоропадський зрікся влади, передав її своєму урядові, а той в свою чергу передав повноваження Директорії. 19 грудня Директорія урочисто в'їхала до Києва, де була відновлена Українська Народна Республіка. Боротьба між Директорією і більшовиками розпочалася зразу ж після перемоги протигетьманського повстання. Більшовики мали намір скористатися повстанням, щоб встановити свою владу в Україні. Л. Троцький офіційно заявив, що Червона армія повинна зайняти Україну до того, як там з'являться війська Антанти. Як тільки Директорія увійшла до Києва, майже в той самий день Червона армія перейшла в наступ на Україну. Інтервенція російських більшовицьких військ була повною несподіванкою для Директорії. Від імені сформованого радянського уряду більшовицькі війська розгорнули широкий наступ на Україну по всьому фронту від Дніпра до Осколу і 21 грудня 1918 року зайняли вузловий залізничний вузол Куп'янськ, забезпечивши собі стартові позиції для подальшого просування в бік Харкова і Донбасу. Водночас радянські війська все ширше розгортали наступ в межах Сумщини та Північної Чернігівщини. Більшовицькі сили активізувались скрізь, особливо у промислових районах Лівобережжя, чому сприяли не тільки їх соціальний склад та наявність міцних позицій ще з попередніх часів, а й brutальні дії місцевого представника Директорії отамана П. Болбочана.

Становище українського уряду ще більше ускладнилося після появи на півдні України французького десанту. Самостійній Україні в планах Антанти місця не було. Умови французького командування про можливі порозуміння з Директорією мали характер швидше ультиматуму, аніж пропозицій. Виконання цих вимог по суті означало ліквідацію суверенної Української держави. Директорія намагалася пом'якшити умови французького командування і шукала компромісу, усвідомлюючи катастрофічність становища на фронті. Сам факт, що Директорія пішла на переговори з французами, викликав невдоволення серед лівого крила українських лідерів. Справа погіршувалася і тим, що в уряді Директорії не було спільної політичної лінії. Більшість керівництва Директорії стояла фактично на радянській або дуже близькій до неї платформі, виступала за союз із більшовиками проти Антанти (В. Винниченко, В. Чехівський, М. Шаповал), інші – на чолі з С. Петлюрою – орієнтувалися на спілку з Антантою проти більшовиків. Командир одного з найбільших військових з'єднань, отаман М. Григор'єв перейшов на бік більшовиків після того, як Директорія не дозволила йому “скинути французів у море”. А командувач українською армією в Лівобережній Україні отаман П. Болбочан на знак протесту проти пробільшовицької політики Директорії самочинно залишив лінію фронту і разом зі своїми частинами рушив на з'єднання з російськими добровольцями.

На початку 1919 року, коли означилися перші успіхи у боротьбі більшовиків з Директорією, постало питання про формування в Україні органів радянської державності. 4 січня 1919 року, за рішенням Реввійськради Української Радянської Республіки, з більшовицьких військ, що вторглися на територію України, розрізаних повстанських загонів, що до них прилучилися, та українських частин, що перейшли на бік Червоної армії, було створено єдиний Український фронт під командуванням В. Антонова-Овсєєнка. Проти України почала діяти Окрема 8-а армія зі штабом у Воронежі, до складу якої входили так звана Таращанська повстанська дивізія, 2-а Орловська, 9-а піхотна, 12-а і 13-а стрілецькі дивізії. На запит українського уряду російські більшовики відповіли, що збройна боротьба в Україні є справою рук самих українців і проводиться між військами Директорії та армією Українського радянського уряду, який є незалежним від Москви. Наступ більшовицьких військ тривав і лише 16 січня 1919 року Директорія оголосила війну радянській Росії.

Лише за один місяць на користь радянських військ кардинально змінилася стратегічна обстановка у північних районах України. Причина полягала не стільки в силі регулярних частин Червоної армії, скільки в розкладі військ самої Директорії, які вже були нездатні протистояти натиску. Армія Директорії, що виросла з могутнього спалаху селянських мас у боротьбі за землю й волю, так само швидко почала “розпливатися”, фактично перестала існувати як єдине ціле, щойно цю мету було досягнуто.

У міру того, як Червона армія відтісняла війська Директорії, реальні ознаки незалежного існування України поступово зникали, хоча формальна незалежність зберігалася. Створювався дублюючий український центр, який мав певну свободу дій, але з принципових питань підпорядковувався Москві. Зміна державного устрою розпочалася з термінології. 6 січня була встановлена інша офіційна назва: замість УНР – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) – за аналогією з радянською Росією. Після приїзду до Харкова, Х. Раковський реорганізував Тимчасовий робітничо-селянський уряд і перетворив його на постійний. Радянська державність створювалася “зверху” – через Раднарком УСРР і ЦК КП(б)У, склад яких майже збігався. Ради існували, в основному, у губернських центрах, у волосних центрах діяли військово-революційні комітети (ревкоми). Офіційно проголошувалось, що це органи диктатури пролетаріату. Насправді ж вони здійснювали диктатуру державної партії. 7 січня 1919 року було прийнято постанову про поширення на території України декретів і розпоряджень уряду радянської Росії з питань військового будівництва. Підпорядкування України Росії у військовій сфері було всеохоплюючим.

Наприкінці січня 1919 року становище Директорії стало критичним. 2 лютого Директорія і уряд покинули Київ і перебралися на Поділля – у Вінницю, де 13 лютого 1919 року був створений новий уряд. Директорію очолив С. Петлюра, який намагався пристосуватись до вимог Антанти і вийшов з соціал-демократичної партії. Розбитий на різні осередки, уряд не контролював ситуацію. Українські військові частини були деморалізовані. З цього скористалися

більшовики та їхні війська, розбиваючи український фронт. 5 лютого радянські війська вступили до Києва. До середини лютого 1919 року уся Лівобережна Україна була в руках більшовицьких армій. Протягом лютого-березня 1919 року радянські війська здійснили наступ на Коростень і Кременчук. Під тиском більшовицьких військ Директорія 6 березня переїхала з Вінниці до Проскурова (нині Хмельницький). 10 березня 1919 року Третій Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові оформив юридичне становлення радянської державності на теренах України, прийнявши першу Конституцію УСРР.

Під впливом воєнних і дипломатичних невдач (командування Антанти не надавало реальної допомоги, а висувало все нові політичні й військові вимоги). 9 квітня 1919 року Директорія створила у Рівному новий уряд, який очолив Б. Мартос. Соціалістичний уряд своєю декларацією 12 квітня закликав до боротьби проти агресії російських більшовиків-комуністів, запевняючи, що уряд не буде кликати собі на допомогу чужу військову силу. Більшовицьке панування викликало хвилю обурення не лише на селі, а й у містах, що страждали від голоду та чекістського терору. Уже в квітні 1919 року окремі отамани почали один за одним виходити з підпорядкування червоному командуванню. 7 травня отаман М. Григор'єв підняв повстання і протягом кількох днів встановив свій контроль над причорноморськими містами. Проте антибільшовицькі сили не об'єдналися навколо М. Григор'єва. Долаючи першу розгубленість, більшовики стягнули сили для придушення заколоту. Основні сили григор'євців були розгромлені, а сам М. Григор'єв з нечисленними загонами відступив на Херсонщину. Не меншу загрозу для більшовицької влади в Україні становило і повстання на чолі з Н. Махно, яке розпочалося у степовому Лівобережжі. У липні М. Григор'єв зробив спробу приєднатися до махновців, але за наказом "батька" був убитий. Повстання М. Григор'єва та Н. Махна проти більшовиків і наступ Добровольчої армії Денікіна протягом червня-липня східніше Дніпра відкрили реальну можливість повалення більшовицького режиму в Україні.

У травні 1919 року армії УНР довелося вести боротьбу на Волині та Поділлі як проти наступу польських військ генерала Юзефа Галлера, так і проти нового більшовицького наступу. Укладене перемир'я з поляками (24 травня) дало змогу українській армії провести реорганізацію в чотири армійські групи (15 тис. вояків): "Січових Стрільців", Запорізьку, Волинську і Південно-Східну і на початку червня здійснити наступ проти більшовиків та витіснити їх з південно-західного Поділля. У червні 1919 року уряд переїхав до Кам'янця-Подільського, який на деякий час став столицею УНР. У цей час полковник П. Болбочан, який самовільно проголосив себе командиром Запорозького корпусу в Проскуріві, здійснив спробу державного перевороту. З цього скористалися більшовики, щоб зайняти територію між Проскуровом і Кам'янцем-Подільським.

На початку серпня 1919 року, після реорганізації Української Галицької Армії (УГА), почався її спільний з армією УНР похід проти більшовиків одночасно на Київ і Одесу. Спільними силами, чисельністю

близько 80 тис. вояків, удалося вибити російську Червону армію з більшої частини Правобережжя. 31 серпня 1919 року об'єднанні українські частини вступили до Києва. Але в цей же час між українськими союзниками виникли розходження в поглядах щодо стратегії подальшої боротьби. Директорія й уряд УНР вважали за основного противника білу і червону Росію, і тому для здобуття допомоги від Антанти були готові укласти союз з Польщею. Галицькі українці на чолі з Є. Петрушевичем навпаки, найбільшими противниками вважали Польщу і для звільнення Галичини були готові порозумітися з А. Денікіним та за його посередництвом отримати підтримку Антанти.

С. Петлюра, якому Директорія передала 15 вересня 1919 року всі повноваження, і уряд УНР 24 вересня оголосили війну Добровольчій армії А. Денікіна. Контрнаступ української армії, що почався наприкінці вересня, проходив у вкрай важких умовах: несподівано вдарили холоди, спалахнула епідемія тифу. У цих катастрофічних умовах Командування УГА під проводом генерала Мирона Тарнавського підписало 6 листопада 1919 року перемир'я з Денікіним, за умовами якого УГА увійшла до складу “Збройних сил Півдня Росії” (офіційна назва армії Денікіна).

7 листопада 1919 року почався третій наступ більшовиків на Україну. Денікінські війська відступили на Південь. Після їх розгрому вся територія УНР опинилася під контролем більшовиків (за винятком Волині й Західного Поділля з Кам'янцем-Подільським). 2 грудня 1919 року між УНР і Польщею було ухвалено декларацію, на основі якої: Польща визнавала “незалежну УНР на чолі з головним отаманом С. Петлюрою”; кордон між Україною і Польщею встановлювався по колишньому російсько-австрійському кордоні; Польща зобов'язувалася не укладати угод, скерованих проти України. А на початку 1920 року радянську владу в Україні було відновлено.

Між Польщею й УНР 24 квітня 1920 року було укладено військову конвенцію (Варшавський договір) – об'єднання сил для боротьби з більшовиками, а 25 квітня 1920 року українські війська виступили на боці Польщі у війні з більшовицькою Росією. Раптовість удару, краще озброєння та перевага у силах принесли успіх. 6 травня 1920 року польсько-українське військо увійшло до Києва. Втім, зміцнивши свої позиції, більшовики 14 травня розпочали контрнаступ, а 26 травня розпочалася наступальна операція, у результаті якої радянські війська оволоділи Києвом, Вінницею, Коростенем, і їм відкривався шлях на Львів і Варшаву. Однак, неузгоджені дії більшовиків, відірваність військ від тилів обумовили наростання їхніх проблем. За підтримки Антанти Польща провела мобілізацію і знову отримала перевагу у силах. У вересні, після поразки Червоної армії під Варшавою, польські війська та підпорядковані С. Петлюрі частини навіть перейшли в наступ, просунувшись до Жмеринки. Ціною значних втрат Червона армія стабілізувала фронт: ні радянська, ні польська сторона не мали сил для нанесення вирішального удару. За цих обставин більшовики порозумілися з урядом Ю. Пілсудського і 12 жовтня 1920 року між Польщею

і радянською Росією було укладено перемир'я щодо поділу України по річці Збруч, яке поставило українські війська у вкрай важке становище. Протягом жовтня більшовицькі війська зайняли Кам'янець-Подільський та Проскурів і після важких боїв 21 листопада 1920 року загони Армії УНР перейшли за р. Збруч, де були інтерновані у польських таборах. На всій Україні східніше Збруча організованого опору більшовикам ніхто вже чинити не міг – збройну боротьбу з ними вели різні повстанські загони, що діяли на Поділлі, Київщині, Катеринославщині та Полтавщині, чисельність яких наприкінці 1920 року становила близько 40 тис. осіб. На Півдні та Заході України бойові дії точилися майже до самого кінця 1920 року.

18 березня 1921 року у Ризі підписано мирний договір між Польщею та радянською Росією, за яким перша визнавала Українську Радянську Соціалістичну Республіку і закріплювала за собою землі Галичини, Західного Полісся та Західної Волині.

3 грудня 1922 року і Російська Федерація, і УРСР входили до складу Радянського Союзу. Після розпаду СРСР між Україною і Росією у 1997 році було укладено Договір про дружбу, співробітництво і партнерство. Згідно ст. 40 документу, дія договору буде автоматично продовжуватися на наступні десятирічні періоди, якщо жодна із сторін не оголосить про своє бажання припинити його дії шляхом письмового повідомлення не менш ніж за шість місяців до закінчення чергового десятирічного періоду.

Втім, незважаючи на наявність Договору, у 2003 році у російсько-українських відносинах сталася криза, яка увійшла в історію, як конфлікт навколо Тузли, що був викликаний спорудженням Росією дамби до острову Тузла у Керченській протоці. Коса Тузла входила до складу Краснодарського краю (РРФСР), яку у 1941 році підпорядкували Кримській області, а у 1954 році разом з Кримським півостровом передали під управління УРСР. Острів утворився у результаті розмиву морем коси, яка тягнулася від російського берегу, однак цьому не надали значення – у СРСР не було принциповим якій області належить острів. Головним ідеологом та ідейним натхненником боротьби за Косу Тузла був депутат Законодавчих Зборів Краснодарського краю О. Травніков, який у 1997 році видав книгу “Коса Тузла: перечисленная территория”, у якій піднімалося питання про належність Тузли до Краснодарського краю і Росії та були дані теоретичні й історичні обґрунтування законності претензій на цю територію. 29 вересня керівництво Краснодарського краю розпочало будівництво дамби від Таманського півострова в сторону Керчі до українського острова Коса Тузла. Деякі аналітики вважали, що будівництво дамби мало за мету чинити тиск на Україну задля урегулювання статусу Керченської протоки й Азовського моря. Експерти зазначали: хто володіє Тузлою, той контролює й усю протоку, а відтак, і фарватери.

Українська сторона вбачала у діях Росії стратегічний задум і направила до Москви ноту з вимогою роз'яснення. У Києві вважали, якщо росіяни збудують дамбу до Тузли, відновивши косу, то вони, відповідно, пред'являть

свої претензії на колишній острів. Після розпаду СРСР адміністративний кордон між Краснодарським краєм і Кримом став державним і судноплавна частина Керченської протоки між островом Тузла й Кримським півостровом повністю перебувала у територіальних водах України. Відтак, російські судна змушені були платити українській стороні за проходження протоки.

У Москві почали стверджувати, що острів є частиною Тузлинської коси, а відтак – російської території. При цьому зазначалося, що у 1954 році УРСР отримала лише континентальну частину Кримського півострову, і тому на Тузлу те рішення не розповсюджується. Засоби масової інформації поширили заяву голови Адміністрації президента Росії О. Волошина, яку він, буцім-то, зробив на зустрічі з українськими журналістами: “Ніколи Росія не залишить Україні Керченську протоку, – зазначав О. Волошин. – Достатньо того, що Крим український і ми ледве заспокоїли людей з цього приводу. Досить знущатися над нами. Якщо потрібно, ми зробимо усе можливе і неможливе, щоб відстояти свою позицію. Якщо потрібно, ми скинемо туди бомбу!” Єдине пояснення, що тоді прозвучало, – це “натівський слід”. Росіяни вважали, що Україна намагається, за домовленістю з НАТО, прийняти закон, за яким для проходу військових суден трьох країн через Керченську протоку не потрібно згоди Росії.

У жовтні конфлікт набув реальних обрисів і перейшов у політичну площину. На зустрічі прем’єр-міністрів Росії й України сторони досягли домовленостей: українці виводять з острова прикордонників, а Росія – припиняє роботи по зведенню дамби. Однак, у підсумку жодної домовленості виконано не було. Конфлікт між Росією й Україною ледве не переріс у бойові дії. Українська сторона прямо оголосила про загрозу порушення державного кордону України й підтягувала на Тузлу додаткові сили: відрядили 500 прикордонників, не менше десяти кораблів і катерів морської охорони, ударними темпами облаштовували прикордонний пост. “Ми перебували у постійній напрузі, у готовності виконати будь-який наказ, і очікували на війну”, – згадував командир керченського загону морської охорони, капітан Ірангу Андрій Мишастий. Росія також нарощувала свою воєнну присутність у прилеглих до Керченської протоки районах. Набирала обертів також й інформаційна війна.

Після того, як росіяни досягли українського прикордонного понтону, Київ заявив, що за умов подальшого просування буде відкрито вогонь на ураження. На Тузлі була облаштована сучасна українська прикордонна застава, відкрита 2 грудня. В Україні набирала оберти антиросійська кампанія, розпочався набір добровольців, які бажали захищати острів від зазіхань сусідньої держави. Коли до “возз’єднання” залишалося близько кілометра, адміністрація Краснодарського краю заявила, що дамба уже побудована й більше розширюватися не буде. 23 жовтня будівництво дамби було зупинене за 102 м від лінії територіальних вод України. Пізніше Верховна Рада України вирішила: у випадку продовження будівництва дамби, звернутися за допомогою до ООН і НАТО. До вирішення ситуації підключилися президенти країн – Л. Кучма перервав свій візит до Бразилії, а

В. Путін залишив саміт АСЕАН у Брунеї. У листопаді розпочалися переговори і конфлікт розв'язали мирним шляхом. На початку грудня 2003 року президенти України й Росії підписали Договір про співробітництво у використанні Азовського моря й Керченської протоки.

Л. Кучма писав, що намагався знайти підтримку в дні кризи у європейських держав і стикнувся з повною байдужістю. З цього він зробив висновок: якщо щось трапиться – Україна може розраховувати лише на свої сили. А так – нікого наші проблеми не цікавлять. Під час конфлікту навколо острова Тузла всі гілки й органи влади України – Президент, уряд і парламент, правоохоронні органи і спецслужби, – проявили єдність і узгодженість, злагоженість і рішучість. Завдяки таким діям, підкріпленим інтенсивними переговорами з російським керівництвом, конфлікт вдалось швидко врегулювати. Лише сильна й дієздатна влада та міцна держава здатні захистити територіальну цілісність і суверенітет країни.

У липні 2005 року – за підсумками чергових консультацій України і Російської Федерації (РФ), Росія визнала належність Україні острова Коса Тузла у Керченській протоці й “вод навколо нього”. У 2012 році президенти України й Росії підписали спільну заяву про майбутню делімітацію морського кордону. При цьому Росія згодилась залишити острів Тузлу за Україною в обмін на збереження права блокувати прохід суден третіх країн через Керченську протоку.

У лютому 2014 року в Україні відбулася зміна влади. Столиця, північні, центральні й західні регіони України підтримали нову владу, яка заявила про відновлення євроінтеграційної політики держави. Натомість на Південному Сході країни прихід до влади опозиційних сил, її перші рішення й сприяння діяльності радикальних націоналістичних організацій викликали невдоволення й акції протесту проти нової влади. Скориставшись соціально-політичною нестабільністю в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 рр., Російська Федерація здійснила збройну агресію – пряме та опосередковане застосування збройної сили проти суверенітету та територіальної цілісності України. Було анексовано Крим і вторгненням російських загонів розпочато збройний конфлікт на Сході України у Донецькій і Луганській областях України. Такі дії з боку Росії стали порушенням положень Будапештського меморандуму (Будапештський меморандум був підписаний 5 грудня 1994 р. Президентом України Л. Кучмою, президентом РФ Б. Єльциним, президентом США Б. Клінтоном і прем'єр-міністром Великобританії Дж. Мейджором). Згідно з документом, країни-підписанти – Великобританія, Росія і США – зобов'язалися бути гарантами незалежності, суверенітету і недоторканості кордонів України. Україна, західні держави та міжнародні європейські організації звинувачують Російську Федерацію у використанні регулярних військ у бойових діях на стороні повстанців, постачанні зброї й фінансовій підтримці самопроголошених республік. Російська збройна агресія проводиться методами військової, економічної, інформаційної та інших видів протидії. Комплексне застосування цих методів направлене на приховування участі Росії у війні. Офіційно Росія не

WAR BOOKS
військова література

КУПИТИ